

بررسی نوین درباره
نقش تعدی و تفریط در مسئولیت مدنی
و مقایسه آن با تقصیر

مؤلفان:

محمدزمان رستمی

صومیات علمی دانشگاه قم

محمدهادی رستمی

دانشجوی دکترای فقه و فلسفه اسلامی و مدرس دانشگاه قم

مجمع علمی و فرهنگی مجد

سرشناسه	: رستمی، محمدزمان،
عنوان قراردادی	: ایران، قوانین و احکام Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی نوین درباره نقش تعدی و تفریط در مسئولیت مدنی و مقایسه آن با تقصیر / محمدزمان رستمی، محمد هادی رستمی.
مشخصات نشر	: تهران: مجد، ۱۳۹۶.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۸۴۶-۷
وضعیت فهرست نویسی	: قیفا
موضوع	: تقصیر (حقوق)
موضوع	: (Guilt Law
موضوع	: تقصیر (فقه)
موضوع	: (Guilt Islamic law
موضوع	: امانت‌داری -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	: -- Islam*Religious aspects -- Reliability
موضوع	: مسئولیت (حقوق)
موضوع	: (Liability Law
موضوع	: مسئولیت -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	: Responsibility -- Religious aspects -- Islam
شناسه افزوده	: رستمی، محمد هادی.
رده بندی کنگره	: ۳۹، ۴، ۵۰۶۵ k
رده بندی دیویی	: ۴۵ /
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۸۸۴۹۹

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه ناشر مجاز نیست. ناشر خلاف قانون، شرع و اخلاق است.
موارد تخلف را به دفتر مرکزی امجد گزارش فرمایید.

بررسی نوین درباره نقش تعدی و تفریط در مسئولیت مدنی و مقایسه آن با تقصیر

مؤلفان: محمدزمان رستمی / محمد هادی رستمی

انتشارات مجد

چاپ اول: اسفند ۱۳۹۶ تعداد: ۵۰۰

حق چاپ محفوظ و منحصر «مجد» است.

دفتر مرکزی مجد:

تهران، میدان انقلاب تقاطع خیابان منیری جاوید و شهدای ژاندارمری، پلاک ۵، طبقه پنجم

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۱۲۰۷۸ - ۶۶۹۶۳۳۸۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۸۴۶-۷

ISBN: 978-600-193-846-7

شعبه فروردین: خیابان ۱۲ فروردین، مقابل تعزیرات، پلاک ۲۸۳، طبقه دوم تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۸

شعبه اردیبهشت: خیابان منیری جاوید (اردیبهشت)، تقاطع شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۹ تلفن: ۶۶۴۸۶۸۷۴

www.majdlaw.com

E-mail: info@majdlaw.com

کانال رسمی انتشارات مجد در تلگرام: @majdlaw

فهرست مطالب

۹.....	مقدمه
۱۱.....	فصل نخست: مسئولیت مدنی
۱۲.....	مبحث نخست: تعریف مسئولیت مدنی
۱۵.....	مبحث دوم: انواع مسئولیت مدنی
۱۷.....	مبحث سوم: مبانی مسئولیت در حقوق غرب
۱۷.....	گفتار نخست: نظریه تقصیر
۲۷.....	گفتار دوم: نظریه ایجاد خطر
۳۲.....	گفتار سوم: نظریه تضمین حق
۳۳.....	مبحث چهارم: مبانی مسئولیت مدنی در فقه و حقوق ایران
۳۳.....	گفتار نخست: قاعده انصراف
۳۶.....	گفتار دوم: قاعده تلافی
۳۸.....	گفتار سوم: قاعده سنی الید
۳۸.....	مبحث پنجم: مبانی مسئولیت مدنی دولت
۴۰.....	مبحث ششم: مبانی مسئولیت قضات
۴۲.....	مبحث هفتم: مبانی مسئولیت مدنی در عرف
۴۴.....	مبحث هشتم: مسئولیت مدنی سربازان و وظیفه ناشی از تیراندازی
.....	مبحث نهم: موارد و مصادیق مسئولیت یا عدم مسئولیت سربازان در نحوه استفاده از سلاح
۴۶.....	.....
۵۱.....	مبحث دهم: مسئولیت دولت در جبران خسارت ناشی از تیراندازی
۵۳.....	گفتار نخست: مسئولیت ناشی از پایمال نشدن خون انسان‌ها
۵۵.....	گفتار دوم: مسئولیت ناشی از قصور حکومت در ایجاد نظم
۵۶.....	گفتار سوم: مسئولیت ناشی از عدم آموزش سربازان وظیفه
۵۷.....	گفتار چهارم: مسئولیت ناشی از بیمه نمودن مسئولیت سربازان وظیفه
۵۸.....	مبحث یازدهم: موانع مسئولیت مدنی
۶۹.....	مبحث دوازدهم: تعدی و تقریط رافع موانع مسئولیت مدنی
۷۳.....	مبحث سیزدهم: شرط ضمان امین در صورت عدم تعدی و تقریط
۷۷.....	مبحث چهاردهم: شرط عدم ضمان امین در صورت تعدی و تقریط
۷۸.....	گفتار نخست: استدلال مخالفین شرط عدم ضمان
۷۸.....	گفتار دوم: استدلال موافقین شرط عدم ضمان

۷۹.....	گفتار سوم: موارد بی‌اثربودن شرط عدم ضمان
۸۰.....	گفتار چهارم: قلمرو تاثیر شرط عدم ضمان
۸۱.....	فصل دوم: امانت
۸۱.....	مبحث نخست: مفهوم امانت
۸۴.....	مبحث دوم: حوزه‌های امانت
۸۵.....	مبحث سوم: عدم شمول قاعده علی‌البد نسبت به ید امانی
۸۶.....	مبحث چهارم: ملاک تحقق استیمان
۹۱.....	مبحث پنجم: ید (استیلاء و تصرف)
۹۱.....	گفتار نخست: تعریف ید
۹۴.....	گفتار دوم: انضمام ید امانی
۹۵.....	گفتار سوم: ید ضمان غیر عدوانی
۹۷.....	مبحث ششم: ارکان امانت صفات ناسازگار با آن
۹۹.....	مبحث هفتم: صفات سازگار با امانت
۱۰۲.....	مبحث هشتم: اثبات حسن نیت
۱۰۳.....	مبحث نهم: انواع امانت
۱۰۳.....	گفتار نخست: امانت قانونی
۱۰۵.....	گفتار دوم: امانت مالکی
۱۱۰.....	مبحث دهم: برخی حوزه‌های مهم امانت
۱۱۰.....	گفتار نخست: امانت غذایی
۱۱۱.....	گفتار دوم: امانت قضایی
۱۱۱.....	گفتار سوم: امانت سیاسی
۱۱۲.....	گفتار چهارم: امانت اطلاعاتی
۱۱۴.....	گفتار پنجم: امانت آموزشی و تربیتی و فرهنگی
۱۱۴.....	گفتار ششم: امانت قانون‌گذاری
۱۱۴.....	گفتار هفتم: امانت پزشکی
۱۱۵.....	گفتار هشتم: امانت کارگاهی
۱۱۸.....	مبحث یازدهم: تعهدات امین
۱۱۸.....	گفتار نخست: تعهدات قراردادی
۱۱۹.....	گفتار دوم: تعهدات عرفی
۱۲۰.....	گفتار سوم: تعهدات قانونی
۱۲۱.....	مبحث دوازدهم: کارکرد امانت
۱۲۳.....	مبحث سیزدهم: خروج از امانت

۱۲۵.....	فصل سوم: تعدی و تفریط
۱۲۵.....	مبحث نخست: شناسایی تعدی و تفریط
۱۲۵.....	گفتار نخست: مفهوم
۱۲۶.....	گفتار دوم: تبیین برخی مصادیق تعدی و تفریط
۱۲۹.....	گفتار سوم: عناصر تعدی و تفریط
	گفتار چهارم: لزوم وجود مبنای مسئولیت مدنی برای جبران خسارت پس از تعدی و تفریط
۱۳۳.....	مبحث دوم: قلمرو تعدی و تفریط
۱۳۴.....	گفتار نخست: قلمرو تعدی و تفریط در فقه
۱۴۴.....	گفتار دوم: قلمرو تعدی و تفریط در قانون موضوعه
۱۵۰.....	مبحث سوم: اثبات تعدی و تفریط
۱۵۰.....	گفتار نخست: مبانی اثبات تعدی
۱۵۰.....	گفتار دوم: مسئولیت اثبات تفریط
۱۵۱.....	مبحث چهارم: مقایسه تعدی و تفریط با نظریه تقصیر
۱۵۶.....	فهرست منابع

مقدمه

مسائل طرح شده در حوزه مسئولیت مدنی، از پیچیده ترین و مشکل ترین مباحث در حقوق مدنی است و هر روز شکل پیچیده تری به خود می گیرد. امانت، مانع تحقق مسئولیت مدنی است. به این خاطر، امری بسیار مهم شمرده می شود. صفت امانت امری تشکیکی و به بیانی دیگر دارای درجاتی بسیار گسترده است. صفت امانت در هر عصر می باید تکامل یابد تا از عهده قراردادهای پیچیده و تکنولوژی های تکامل یافته برآید. هر قدر فعالیت های اقتصادی بسازد، باید تر شود نیاز به درجات بالاتری از این صفت است. با توجه به تحول دائمی در نظام زندگی انسان، ضروری است که همواره تبیین نوین از صفت امانت به عنوان مانع مسئولیت مدنی به عمل آید و همچنین لازم است که همواره تبیینی نوین از نقش تعدی و تفریط به عنوان رافع امانت صورت گیرد. بحث تعدی و تفریط که امانت را زائل می سازد از مهم ترین مباحث در این حوزه است. تعدی و تفریط هر روز مصادیق جدید و پیچیده تری می یابند. بسیاری از کتاب های فقهی و حقوقی بر این باورند، که تعدی و تفریط از مبانی مسئولیت مدنی است و بین این دو نهاد و نهاد تقصیر تفاوتی جز از حیث عموم و خصوص نیست؛ اما تعدی و تفریط از مبانی مسئولیت مدنی نمی باشد و میان آن دو نهاد و نهاد تقصیر تفاوت ماهوی وجود دارد گرچه از نظر مفهوم دارای تشابه هستند. امروزه با توجه به افزایش پیچیدگی های فعالیت های اقتصادی و اهمیت روزافزون آن، مسئله امانت و امین بودن، اثبات صفت امانت، بقای صفت امانت، تعدی و تفریط، اثبات تعدی و تفریط، خروج از صفت امانت، اثبات سوء نیت، موانع ابطال مسئولیت مدنی، رفع این موانع، تحمل مسئولیت و بسیاری از مسائل مربوط به این حوزه اهمیت بیشتری به خود می گیرد. تبیین جدید این مباحث در تکامل قراردادهای اقتصادی نقش دارد و به قضات در صدور احکام یاری می رساند.

سوال های اصلی کتاب این است که نقش تعدی و تفریط در مسئولیت مدنی چیست؟ آیا تعدی و تفریط، جزو مبانی مسئولیت مدنی می باشد؟ آیا تعدی و تفریط، از موجبات ضمان است؟ آیا تعدی و تفریط موانع مسئولیت مدنی را مرتفع می سازد و به بیان دیگر، آیا رافع مانع مسئولیت مدنی است؟ آیا نقش نهاد تعدی و تفریط تنها در جایی است که

استیلاء باشد؟ رابطه تعدی و تفریط و صفت امانت چیست؟ رابطه نهاد تعدی و تفریط و نهاد نظریه تقصیر چیست؟

فرضیه‌های اصلی کتاب این است که تعدی و تفریط جزو مبانی مسئولیت مدنی و از موجبات ضمان نیست، بلکه موانع مسئولیت مدنی و ضمان را بر می‌دارد. تعدی و تفریط تنها در مواردی که استیلاء و سلطه بر مال وجود دارد، ایفای نقش می‌کند. تعدی و تفریط از بین برنده صفت امانت است. رابطه دو نهاد تعدی و تفریط و نهاد تقصیر، تبیین است.

کتاب‌های فقهی، تعدی و تفریط را معمولاً نه به صورت مستقل، بلکه در ضمن مباحث دیگر مورد بررسی قرار داده‌اند. برخی کتاب‌های قواعد فقه از این مسئله در ضمن برخی قواعد مانند "امان بد" سخن به میان آورده‌اند. تعدی و تفریط در مواردی مطرح است که فرد امین بر مال دیگری استیلاء می‌یابد و امانت او مانعی برای ضامن شناختن او است. در این حالت، تعدی و تفریط موجب تبدیل ید امانی به ید ضمانی می‌گردد.

عده‌ای در این باره به صورت مستقل وارد بحث شده‌اند. برخی مانند صاحب فصول، آیت‌الله فاضل لنکرانی، آیت‌الله بروجردی و دکتر محقق داماد در کتاب قواعد فقهی خود تحت عناوینی چون قاعده تعدی ضامن الامین الا مع التعدی و تفریط^۱ به این بحث پرداخته‌اند. برخی مانند دکتر کاترریان، دکتر امامی و دکتر شهیدی که کتاب‌هایی در شرح قانون مدنی نوشته‌اند تحت تأثیر ماده ۹۵۳ قانون مدنی که به صراحت، تعدی و تفریط را جزئی از تقصیر می‌داند، تعدی و تفریط را ربرس و نوعی نظریه تقصیر می‌شمرند و قائلند که تقصیر اعم از تعدی و تفریط است.

این کتاب دارای سه فصل است.

فصل نخست، به بیان کلیات و تعاریفی مانند تقصیر، مسئولیت مدنی، ید و امانت می‌پردازد که با موضوع بحث ارتباط دارند.

فصل دوم، به تعریف تعدی و تفریط و سپس به قلمرویی که این نظریه در آن ایفاء نقش می‌کند می‌پردازد تا هم نقش و کارکردش مشخص شود و هم حدود و اختیارات نظریه تقصیر که غالب حقوق دانان برای این دو تفاوتی قائل نیستند آشکار گردد. سپس چگونگی اثبات تعدی و تفریط و این که چه کسی عهده‌دار آن است بیان می‌گردد.

در فصل سوم، ماهیت اصلی تعدی و تفریط و نقشی که در مسئولیت مدنی ایفاء می‌کند، بیان می‌شود. پس از بیان تفصیلی تمامی ابعاد تعدی و تفریط، تفاوت‌های آن با نظریه تقصیر تبیین می‌گردد، تا علی‌رغم نظر بسیاری از حقوق دانان، بتوان قائل به انفکاک این دو از یکدیگر شد.